

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2022

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti2

Papila leri ri na tipheji ta 10.

SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Xikambelantwisiso	(30)
XIYENGE XA B:	Nkomiso/Nkatsakanyo wa ndzima	(10)
XIYENGE XA C:	Ririmi eka mbangu	(40)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula XIYENGE XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Khwatihata ehansi ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hileswi ti nga xiswona eka phepha ra swivutiso.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo YIN'WANA na YIN'WANA.

7. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

8. Minkarhi leyi ringanyetiweke:

XIYENGE XA A:	50 wa timinete
XIYENGE XA B:	20 wa timinete
XIYENGE XA C:	50 wa timinete

9. Tsala swi basa no vonaka.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA A: PROSI**VUMUNDZUKU BYA TIRHERIWA**

1	Ku na swivangelo swo tala leswi endlaka leswaku vanhu va ngenela mintlangu yo hambanahambana. Van'wana va va lava ku tisusa xivundza kasi van'wana va endlela leswaku va nga dzumbi va tshamile va nga endli nchumu. Van'wana va rhandza ku endla vutiolori kutani va vona swi koteka ku ngenela mintlangu yo hambanahambana. Un'wana a nga tivona a ri na vuswikoti byo hlamarisa, kutani a va a tikumele ntirhovutomi.	5
2	Thembi Kgatlana i nhwana wa malembe ya makumembirhinharhu. Yena u velekiwile eLeratong eGauteng. Tanihi n'wana un'wana na un'wana Thembi u kurile a rhandza ku tlanga mintlangu yo hambanahambana. Rirhandzu ra mintlangu eka yena ri vonakarile loko a ri eka Giredi ya 8. Loko a hlamusela u vula leswaku a a rhandza ku tlanga bolo ya milenge na vafana va tintangha ta yena. A a tiphina hi yona swinene hikuva loko a tsutsuma na bolo a ku twala ntsena Pikinini- leswi a va swi vula hi ku va a ri manghimana. Vanhu a va tsakisa swinene hi matlangelo ya yena. Loko malembe ya karhi ya famba, mana wa yena u vonile n'wana wa yena a ya emahlweni a tlanga bolo ya milenge. Mukhegula a kala a kanya mbilu a vutisa n'wana wa yena leswaku hikokwalaho ka yini a nga tlangi bolo ya mavoko.	10 15
3	Ku vuriwa leswaku tata wa Thembi a a ri mutlangi wa bolo wa vuswikoti bya le henhla. Lava va swi tivaka va vula leswaku loko a khomile bolo a swi nga olovi leswaku yi suka eka yena. Mana wa Thembi yena a a kota ku tsutsuma hi rivilo, n'wana wa yena a a n'wi tekerile. Thembi a a tekile vuswikoti hinkwabyo bya vatswari va yena. Nhwana loyi u sungurile ku va na nduma swinene endzhaku ka ku tlangela xipanuu xa Mohlakeng Pharma. Laha hi laha a nga humelerisa vuswikoti bya yena. Yunivhesithi ya Pretoria yi humelerisile vuswikoti bya yena hi ku n'wi hluvukisa ku hundza laha a ri kona. Yi n'wi yisile eHigh Performance Centre, laha a ku leteriwa lavantshwa eka swa mintlangu.	20 25
4	Thembi a a ri na malembe ya khumenharhu loko a tlangela xipanuu xa malembe ya khumenkombo. Endzhaku ka lembe ntsena, se a hlawuriwile ku tlangela Xipanuu xa Afrika-Dzonga xa Banyana Banyana xa malembe ya le hansi ka makumembirhi. Laha hi kona a nga dzinginisa misava hi ku va a vona leswaku tinyangwa ta vutomi a ti pfulekile.	30

- 5 Afrika-Dzonga ya tiphina na ku tinyungubyisa hi nyeleti leyi. Nhwana wo tiva leswi a swi lavaka. Nhwana wo ka a nga ninginisiwi hi swiyimo swihi na swihi. Loko a nghena erivaleni a ku onhaka. Riendzo ra yena a ku ri xin'wana xa swivangelo swa ku va xipanu xa Banyana Banyana xi kotile ku nghena eka mphikizano wa misava wa FIFA. Loko xipanu xi fika eFrance, nhenha yi fikile yi kombisa vurhena. Thembi u howisile goli yo sungula ya xipanu xa vona eka thonamente leyi. Nahambi xipanu xa Banyana-Banyana xi nga humelelangi, va sukile eFrance va enerisekile. 35
- 6 Thonamente leyi yi kombile Banyana Banyana maxangu, kambe loko ku ri Thembi yena u tikumile a ri emahambanweni ya tindlela hi ku va swipano swa matiko yo tala a swi lava leswaku a ta swi tlangela. Vanhu va hlamarisiwile hi ku va Thembi a hlawurile ku ya tlangela xipanu xa Beijing BG Phoenix eChina. Loko a hlamula swivutiso hi nhlawulo wa yena, u vurile leswaku u lava ku tivona a ri un'wana wa vatekaxiave eku kuleni ka tiko ra China. Thembi u tlangerile Houston Dash eAmerika, Beijing BG Phoenix eBenfica na Banyana Banyana. 45

[Xi hundzuluxiwile xi huma eka: www.sowetanlive.co.za/sport/soccer]

- 1.1 Xana Thembi u sungurile ku tivonakarisa eka ntlangu wa bolo ya milenge loko a ri eka ntangha mani? (1)
- 1.2 Vula vito ra Xifundzankulu lexi Thembi a nga velekiwa eka xona. (1)
- 1.3 Boxa swilo SWIMBIRHI leswi endlaka leswaku vanhu va nghenela mintlangu. (2)
- 1.4 Hi swihi swipanu SWINHARHU leswi Thembi a nga tshama a tlanga eka swona? (3)
- 1.5 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti nga laha hansi. Mutshuri eka ndzimana ya vumbirhi loko a ku: 'Mukhegula a kala a kanya mbilu' u vula leswaku a ...
- A khoma mbilu ya yena.
B tiboha ku fambafamba na yena.
C tshunxeka ku famba a hlalela ntlangu.
D tiboha ku endla leswi a swi n'wi tikela. (1)
- 1.6 Vula swilo SWIMBIRHI leswi Thembi a swi tekerile eka vatswari va yena. (2)
- 1.7 Hlamula HISWONA kumbe A HI SWONA kutani u seketela nhlamulo ya wena.
- (a) Thembi a a tlanga bolo na vafana vo ringana na yena. (2)
- (b) Thembi u lehile a tlhela va na miri. (2)
- 1.8 Ku ya hi xitshuriwa hi kwihi ku titwa loku Thembi a ku tisaka eka MaAfrika-Dzonga? Boxa ku titwa KUMBIRHI. (2)

- 1.9 Xana mutsari u vula yini loko a ku: 'Loko a nghena erivaleni ka onhaka.' (2)
- 1.10 Xana u ehleketa leswaku i yini lexi a xi endla leswaku mana wa Thembi a lava leswaku n'wana wa yena a tlanga bolo ya mavoko? (2)
- 1.11 Nyika vonelo ra wena ehenhla ka nsusumeto lowu Thembi a ri na wona loko a tlanga thonamente ya FIFA? (2)
- 1.12 Ku va Thembi a hlawurile ku ya tlangela xipanu lexi a tlangela xona endzhaku ka thonamente ya FIFA ku vile mhaka ya kahle eka tiko ra hina. Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA B: XIFANISO

[Xi huma eka: zbinworld.com]

- 1.13 Xana ku humelela yini eka xifaniso lexi? (2)
- 1.14 Munhu loyi a ehleketaka eka xitshuriwa a nga antswisa xiyimo xa vana lava hindlela yihi? (2)
- 1.15 Xiyimo lexi nga eka xitshuriwa a xi amukeleki? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

Hlaya xitshuriwa xa C laha hansi kutani u longoloxa tipoyinti ta NKOMBO u kombisa ku va vamanana va tiva timhaka ta vona.

SWILETELO

1. Longoloxa NKOMBO wa tipoyinti hi marito LAMA NGA HUNDZIKI 70.
2. Nombora swivulwa swa wena ku suka eka 1–7.
3. Tsala poyinti YIN'WE eka xivulwa xin'wana na xin'wana.
4. Tirhisa marito ya WENA N'WINYI.
5. Kombisa ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke ma ri endzeni ka swiangi emakumu ka nkomiso wa wena.

XITSHURIWA XA C**VAMANANA VA TIVA TIMHAKA TA VONA**

Hakunene vamanana va swi kota ku yimela mindyangu ya vona hambu va ri voxe kumbe va ri lava tekiweke. Va swi kota ku hlangana va sungula swibindzwana leswitsongo ku tikumela macheleni yo hlayisa vana. Hi vona va sukumetaka leswaku swilo swi humelela emutini. Van'wana va tirha emakhixini ya vamanana van'wana ku kota ku endla swin'wana ekaya. Ku tshama hi mavoko a hi swa vona masiku lawa. Hambu lava tirhaka eka mfumo na le tikhampanini, va hlangana va tlanga switokofela ku antswisa vutomi bya vona. Va kota na ku tlanga switokofela swa swakudya, va swi xava swi tele loko lembe ri hela va avelana swona. Leswi swi endla leswaku mindyangu yi nga xaniseki. Timali leti va ti hlengeletaka, va kota ku tiakela na tiyindlu ta kahle. Lava nga evukatini va kota na ku pfuna vanuna va vona. Van'wana va yisa vana eswikolweni va ya dyondzeka. Loko ku fika minkarhi ya minkosi, vamanana va yima hi milenge hi tlhelo ra tisosayiti ta mali na swibye leswaku swilo swi kota ku famba. Vamanana va tiva timhaka ta vona, hambu mpfula yo hoo, ku ri hava ko swekela kona va byi sweka byi vupfa. Vamanana va swi kota ku khomana va pfunana, hambileswi van'wana va ha salelaka endzhaku hikokwalaho ka vulolo. Nkarhi wo tshama u ku u ta tweriwa vusiwana wu hundzile, i nkarhi wo dzudza vusiwana lowu hi nga eka wona. Mfumo na wona wu seketela vamanana.

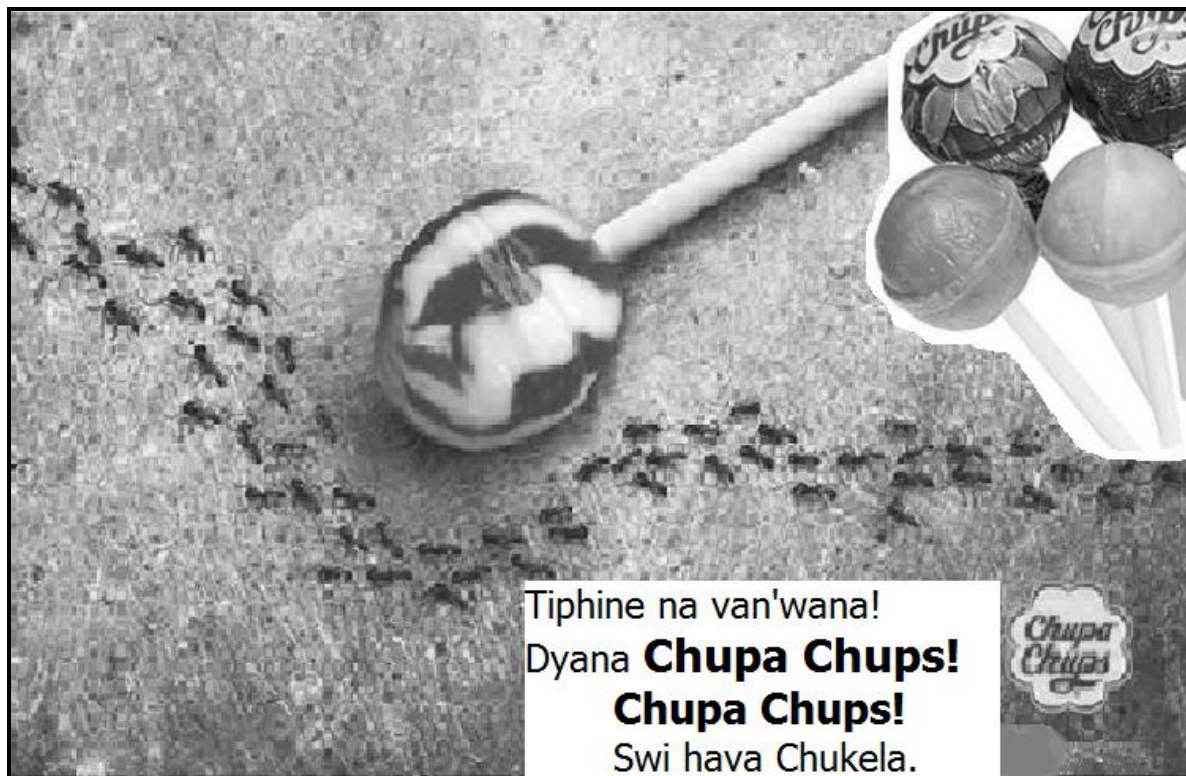
[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

NTSENGO WA XIYENGE XA B:

10

XIYENGE XA C: RIRIMI EKA MBANGU**XIVUTISO XA 3**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

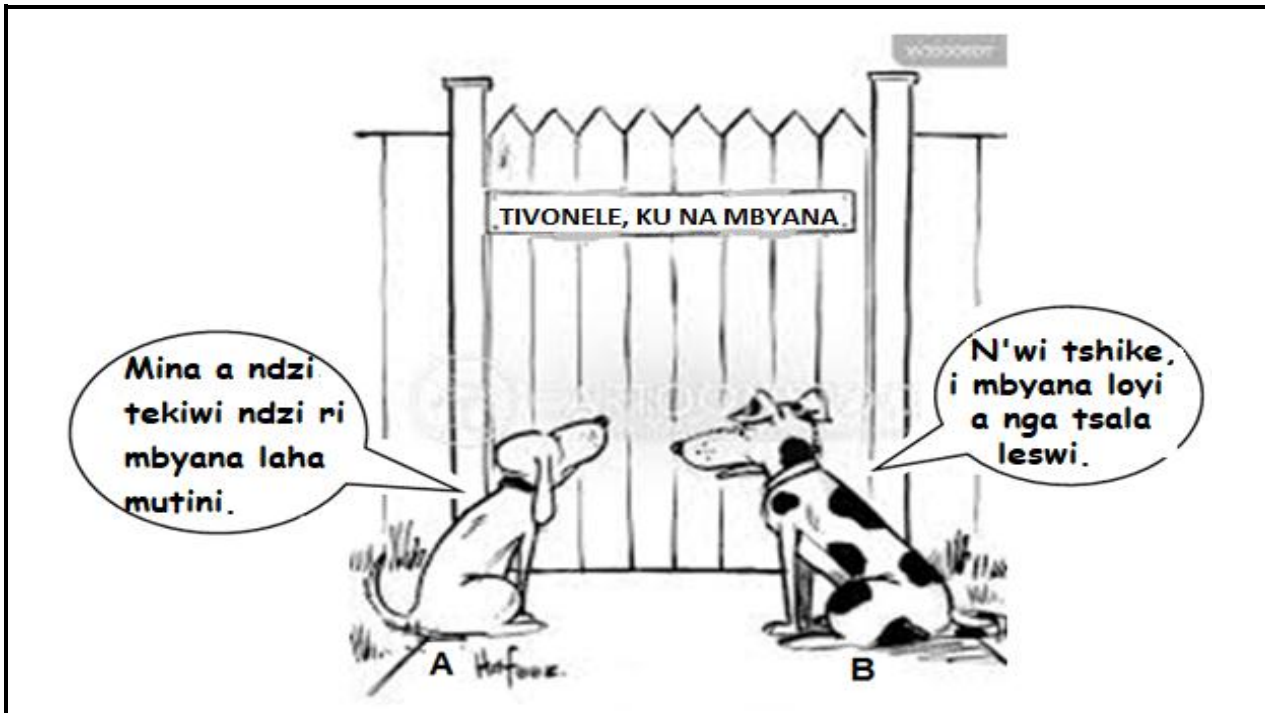
[Xi huma eka: www.erf123.com]

- 3.1 Xana ku navetisiwa nchumu wa muxaka muni eka xinavetiso lexi? (1)
- 3.2 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka. Xinavetiso lexi xi kongomisiwile eka vanhu lava ...
- A rhandzaka vusokoti.
B nyenyaka vusokoti.
C rhandzaka swa chukela.
D nyenyaka swa chukela. (1)
- 3.3 Hikwalaho ka yini ku tirhisiwile xirhangi xa 'swi' ematshan'wini ya 'xi' eka xivulwa xa 'Swi hava chukela'. (2)
- 3.4 Xifaniso xi seketela hindlela yihi marito lama nge 'Swi hava chukela'? (2)
- 3.5 Kombisa ku thathela loku nga kona eka xifaniso xa xinavetiso lexi. (2)
- 3.6 Xinavetiso lexi xi swi kotile ku humelerisa hungu ra xona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]

XIVUTISO XA 4: KU XOPAXOPA KHATHUNI

Xiyaxiya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA E

[Xi huma eka: www.cartoonstock.com]

- 4.1 Xana xitiviso lexi nga le gedeni xi kongomisiwile eka vamani? (1)
- 4.2 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka. Nsayino lowu nga ehansi ka ximunhuhatwa xa A wu kombisa vito ra ...
- A ximunhuhatwa xa A.
B n'wini wa muti.
C mupfapfarhuti wa khathuni.
D ndhawu ya swimunhuhatwa. (1)
- 4.3 Ximunhuhatwa xa A xi sola yini eka leswi tsariweke egedeni? (2)
- 4.4 Komba ku hambana loku nga kona exikarhi ka rito 'mbyana' leri vuriwaka hi ximunhuhatwa xa A na 'mbyana' leri vuriwaka hi xa B. (2)
- 4.5 Ku tsala marito ya muxaka lowu egedeni i swa nkoka loko munhu a ri na mbyana emutini wa yena? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.6 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini marito lama tsariweke egedeni ya vilerisa ximunhuhatwa xa A ntsena? (2)

[10]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F: PROSI

Tolweni loko manana Marhumbini a vuya entirhweni u kumile rivanti ra yena ri pfulekile, A a swi hlomula mbilu hakunene. U tshamile ehansi a tikhoma xihlaya a ku ntsee! Ndzi tivutisile leswaku a ku humelele yini? Loko ndzi lavisisa leswi humeleleke, ndzi kumile leswaku u kumile rivanti ri pfulekile, ku nga ri na nchumu endzeni ka yindlu. Endzhaku ka swona u vurile leswaku: 5
'Ndza swi tiva leswaku i Tomasi, a ku na un'wana. Yena u faneriwa hi ku rhoseriwa hi tinsimbi.' U yile emahlweni a ku 'Tolweni ndzi kumile xichelathyaka xa mina xi nga ri kona, loko ndzi n'wi vutisa Tomasi u tikhomile xisuti, a hundzuluka a ndzi langutisa, kutani a ya emahlweni na leswi a swi 10
endla. *'Heyi majaha ya masiku lawa va karhata'* Ntiyiso wa kona hi leswi manana Marhumbini eka mavhiki mambirhi lama hundzeke, u kumile rhadiyo ya movha wa yena yi yiviwile hi tindlela to ka ti nga twisiseki. U twilwe hi maveriveri leswaku Tomasi hi yena a nga khamba lerikulu hambu leswi a nga ri na vumbhoni bya swona.

[Xitshuriwa xa vutitumbuluxeri]

- 5.1.1 Tsala ritonkomiso ra rito leri dzwihatiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Tolweni loko **manana** Marhumbini a vuya entirhweni u kumile rivanti ra yena ri pfulekile. (1)
- 5.1.2 Rito **ntsee**, i riencisi leri kombisaka yini? (1)
- 5.1.3 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka u tirhisa ritofularha ra rito leri dzwihatiweke.
Ndzi kumile leswaku u kumile rivanti ri **pfulekile**. (2)
- 5.1.4 Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi dzwihatiweke.
Yena u faneriwa hi **ku rhoseriwa hi tinsimbi**. (2)
- 5.1.5 Hlanganisa swivulwa leswi landzeka hi ku tirhisa rihlanganisi leri nga rona eka lama landzelaka: (**kambe, kutani, leswaku**)
U tikhomile xisuti. A hundzuluka a ndzi langutisa. (2)
- 5.1.6 Hlawula nhlamulo leyi nga yona eka leti landzelaka laha hansi.
Tomasi hi yena a nga **khamba** lerikulu. Rito khamba ri vula munhu wo ...
- A gevenga.
B yiva.
C dzaha.
D xanisa. (1)

5.1.7 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka u nyika xisati xa rito leri dzwihatiweke.

'**Majaha** ya masiku lawa va karhata.' (1)

5.1.8 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka nkarhi lowu taka.

A a swi hlomula mbilu hakunene. (2)

5.1.9 Hikahata xivulwa lexi landzelaka hi mimfungho leyi faneleke.

'Heyi majaha ya masiku lawa va karhata' (2)

5.2 Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

[Xi huma eka: www.gettyimages.com]

5.2.1 Tihela u tsala xivulwa lexi u tirhisa/siva rito leri tikisiweke hi mavizweni wa rona.

Ndzi na **tintswalo**. (2)

5.2.2 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka nandzulo.

Ndzi na ntshembo. (2)

5.2.3 Kombisa ntirho wa xirhangi lexi tikisiweke eka rito '**tirhandza**', eka xivulwa lexi nga laha hansi.

Ndza **tirhandza**. (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80